

В.М.Томулець*

**РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ТОРГІВЛІ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗШИРЕННІ
ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ БЕССАРАБІЇ З УКРАЇНСЬКИМИ ГУБЕРНІЯМИ
(1812–1868 рр.)**

У статті на базі широкого кола архівних джерел аналізуються роль і значення торгівлі в становленні й розширенні економічних зв'язків Бессарабії з українськими губерніями з моменту анексії Росією межиріччя Прута та Дністра у 1812 р. й до аграрної реформи, проведеної в краї у 1868 р.

Ще до анексії в 1812 р. Бессарабії Росією молдавські купці впродовж тривалого часу були знайомі й пов'язані з українським ринком. Основним предметом їх експорту були продукти сільського господарства. Головуючий у диванах Молдавського князівства В.І.Красно-Милашевич писав у грудні 1810 р. начальнику контрольних митниць Байкову, що виноградне вино і сіль становлять "...головний предмет багатства краю цього" й є основними предметами вивозу в Росію. Інші товари менш відомі, бо "...вони, крім фруктів, становлять маловажливу галузь тутешньої торгівлі"¹.

Російський уряд сприяв експорту продуктів землеробства з Молдавського князівства на українські ринки. В.І.Красно-Милашевич писав у червні 1811 р. головнокомандуючому армією М.І.Голенищеву-Кутузову, що вироби, на які багата Молдавія (найголовніші: сіль та виноградне вино), до настання цього, 1811 року² пропускалися в Росію через усі наявні митниці, а саме: через Могилів, Ісаківці, Дубоссари, а також і через Маяки, селище, що знаходилося поблизу Овідіополя"³.

Торгівля з Росією сприяла дальшому розвитку сільського господарства й ремесла дунайських князівств, зокрема розширенню та зміцненню економічних зв'язків молдавського ринку з українським. Згідно з тим же свідченням, вона служила "...відчутнішій користі не лише промисловців та обивателів тутешніх, а й самих жителів Росії, які отримують згадувані вироби"⁴. Молдавські купці одержали в українських губерніях надійний ринок збуту своїх товарів, особливо солі. В.І.Красно-Милашевич відзначав, що "...не тільки Подільська, а і Волинська та Київська губернії задовольнялися сіллю молдавських соляних вікон, як найближчих до них, ніж інші будь-які соляні заводи"⁵. Тільки протягом одного року, з 1 липня 1806 р. до 1 липня 1807 р., в Росію було вивезено 5 млн ок солі, а наступного року – 5,8 млн ок⁶.

Особливо розширилися торговельні зв'язки Молдавського князівства з українським ринком у період російсько-турецької війни 1806–1812 рр., коли в його диванах головував царський консул. У той час російські й українські купці одержували великі привілеї. Більше, ніж інші регіони, в торгівлю з губерніями України було втягнуто межиріччя Дністра та Прута – Бессарабія. Той же В.І.Красно-Милашевич відзначав, що "...місця, які знаходяться проти Дубоссар, як і взагалі губернії Херсонська, Катеринославська й Полтавська, забезпечуються сіллю, яка видобувається з найближчих озер кримських, крім тільки озерної же солі, яка з Бессарабії доставлялася здебільшого в Одесу через близьку відстань"⁷.

Сільськогосподарська продукція Молдавського князівства користувалася великим попитом і збувалася в українській губернії за вигідними цінами. Царська адміністрація у князівстві, переконавшись у невідповідності заборони ввезення в Росію іноземних товарів через Могилів, Ісаківці та Маяки, за станом на 19 грудня 1810 р., добилася поліпшення умов експорту молдавської продукції в українські губернії. В січні 1812 р. начальник контрольних митниць Байков запропонував міністру фінансів Д.А.Гур'єву поновити пропуск молдавських товарів "для користі народу і казни" не лише через Дубоссарську, а й Могилівську та Ісаковецьку

* Томулець Валентин Миколайович – доктор хабілітат, доцент кафедри загальної історії Молдавського державного ун-ту (Кишинів, Молдова).

митниці, Маяцьку й Овідіопольську застави. Рішенням Державної ради від 21 січня 1812 р. сіль та виноградне вино з Молдавії дозволено було вивозити зі сплатою мита через перелічені митниці, а також Маяцьку заставу⁸. До моменту анексії Бессарабії Росією царська адміністрація у князівстві в особі головуючих у дивані сенаторів С.С.Кущникова і В.І.Красно-Милашевича всіляко намагалася переорієнтувати молдавський експорт на російський та особливо на український ринок. У 1812 р. з 324 паспортів, виданих диваном на право вивезення товарів із князівства, 175 (54%) були передані купцям для експорту їх в основному в Україну, в тому числі 80 – в Одесу, 34 – у Москву, 13 – у Бердичів, 10 – у Кам'янець-Подільський, 5 – у Київ, 4 – в Могилів-Подільський, решта – у Балту, Броди, Ніжин, Дубно і т.д.⁹

Таким чином, до моменту анексії краю Росією молдавські купці були знайомі з українським ринком та навпаки.

У даному матеріалі з використанням широкого кола архівних джерел розглядаються ті зміни, які відбувалися в бессарабській торгівлі після 1812 р., виявляється механізм залучення краю до загальноросійського ринку, визначається роль його у зміцненні економічних зв'язків з українськими губерніями в передреформені десятиріччя. Не розглядається лише місце Бессарабії у системі торгівлі Новоросійського краю, експорт зерна через Одесу, оскільки це питання спеціально досліджене автором в іншій статті¹⁰.

Досі питання про значення бессарабської торгівлі у зміцненні економічних зв'язків з губерніями України не було предметом спеціального вивчення, хоч деякі проблеми принагідно зачіпалися в працях молдавських та українських істориків¹¹.

Після анексії краю Росією українські торговці, які потребували нових ринків збуту, не зустрівши в Бессарабії сильної конкуренції з боку іноземних купців, стали ввозити туди промислові вироби, а взамін купували продукти землеробства і тваринництва. Бессарабські торговці, відрізані від європейських ринків митно-карантинною лінією на Пруті й Дунаї, були змушені орієнтуватися на українські ринки, де їх товари користувалися великим попитом та збувалися за вигідними цінами, особливо продукти землеробства – вино, фрукти, а також сіль й ін., тобто ті, які не дуже купували у сусідніх державах. Тільки в 1817–1826 рр. бессарабським обласним урядом було видано купцям 1138 торговельних свідоцтв для експорту товарів із Бессарабії в інші губернії Росії (в тому числі 432 – торговцям з України)¹².

Вже в 1819–1820 рр. значна частина товарообігу дністровських митниць належала торгівлі Бессарабії з іншими губерніями, особливо українськими, і лише невелика її частка – із зарубіжними країнами, про що свідчать дані таблиці 1.

Таблиця 1
Вивіз та ввіз товарів через Дубоссарську й Могилівську митниці в 1819 – 1820 рр. (у руб. асигнаціями)*

Δάση	1819 δ.				Ἰ ἀνήγα ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο	1820 δ.				Ἰ ἀνήγα ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο
	Ἄσος ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο		Ἰ ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο			Ἄσος ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο		Ἰ ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο		
	Ἄσος	Ἄσος	Ἄσος	Ἄσος		Ἄσος	Ἄσος	Ἄσος	Ἄσος	
Ἀσὸς ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο	743 635	541028	382052	1182782	2849497	1109100	952857	564391	900767	3527115
Ἄσος ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο	279545	181531	313101	109591	883767	123451	713988	307315	227546	1372300
Ἄσος ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο	-	-	-	8786	8786	5000	3200	8220	-	16420
Ἄσος ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο	1023180	722559	695153	1301159	3742051	1237551	1670045	879926	1128313	4915835
Ἄσος ἢ ἀσὸς ἢ ἄλλο ἢ ἄλλο	1455302	1048552	976322	1324119	4804295	1684627	1942491	1177929	1153020	5958067

* РДВІА. – Ф.Військово-учений архів (ВУА). – Спр. 19150. – Арк. 189 зв., 200, 202 зв., 205, 206

** У підсумковій даній включено вартість найважливіших товарів, що становили основу товарообороту.

Згідно з даними таблиці, з 8 657 886 руб. вартості найважливіших товарів у торговому обігу Бессарабії 1819–1820 рр. у 6 376 612 руб. (73,7%) оцінювалася торгівля останньої з іншими губерніями Росії, в 2 256 068 руб. (26,1%) – із Запрутською Молдовою та лише у 25 206 руб. (0,2%) – з Австрійською імперією.

До того часу митна політика Петербурга і надані краю пільги привели до зростання вивозу виробів останнього в українські та інші губернії імперії й зменшення ввозу іноземних товарів у Росію транзитом через Бессарабію. В 1819 р. із суми 1 718 333 руб. (вартість експортованих у царську імперію виробів через Дубоссарську і Могилівську митниці) торгівля Росії з Бессарабією оцінювалася в 1 125 787 руб. (65,5%), із Запрутською Молдовою – у 592 646 руб. (34,5%); в 1820 р. – відповідно з 2 117 477 руб. 1 673 491 руб. (79%) – торгівля з Бессарабією, 430 766 руб. (20,3%) – із Запрутською Молдовою та 13 220 руб. (0,6%) – з Австрійською імперією.

В наступні роки це співвідношення на користь Бессарабії дедалі збільшувалося. Так, 1826 р. імпорт у Росію через згадувані дві митниці оцінювався в 2 332 871 руб., з них 2 106 595 руб. (90,3%) він становив із Бессарабії, 190 416 руб. (8,2%) – із Запрутської Молдови і 35 860 руб. (1,5%) – із Саксонії¹³.

Таким чином, основні шляхи вивезення бессарабських товарів в українські губернії й у другій половині 20-х рр. XIX ст. проходили через Дубоссарську та Могилівську митниці. Тому важко погодитися з твердженням офіцера Генерального штабу російської армії А.Розельйона-Сошальського про те, що в 1825–1826 рр. через Дубоссарську митницю, Парканську і Маяцьку застави "торгівля не вельми значна"¹⁴. У дійсності тільки в 1826 р. через останню митницю було експортовано з Бессарабії в українські й інші губернії виробів на суму 1 434 784 руб. (із Запрутської Молдови – на 36 449, Саксонії – на 35 860); через Маяки – на 351 508, через Паркани – на 883 632 руб. асигнаціями¹⁵. Отже, твердження А.Розельйона-Сошальського не стосується вивозу бессарабських товарів через Дубоссарську митницю. Мабуть, відсутність даних про їх рух через ці застави, про що автор згадує¹⁶, привело його до невірною уявлення про торгівлю Бессарабії через них.

Наведені свідчення тим важливіші, що значну частину продуктів, особливо виноградне вино, горілку і сіль, які у другій половині 20-х рр. становили 55 процентів місцевих товарів, що експортувалися за Дністер¹⁷, згідно з Правилами для торгівлі з Бессарабією від 17 лютого 1825 р., дозволялося вивозити тільки через Дубоссарську та Могилівську митниці.

Через Парканську, Маяцьку й Овідіопольську митні застави з Бессарабії експортувалися в українські губернії "...найбільше ліс, дрова і спалене деревесне вугілля, акерманська сіль, молдавські вина, сухі та свіжі овочі, вино ... тютюн й інші, менш важливі в торговому відношенні предмети"¹⁸.

Одночасно Бессарабія ставала важливим ринком збуту російських та особливо українських виробів. Однак до середини 20-х рр. співвідношення ввозу і вивозу ще не було на користь російських товарів, а у деякі роки експорт бессарабських переважав імпорт останніх. Це пояснюється зокрема тим, що з кінця 1816 р. "...всі виробы Бессарабії вивозилися в Росію без збирання мита"¹⁹. Так, у 1821 р. з краю експортовано в українські та інші губернії імперії товарів на 3,5 млн руб., а ввезено з інших регіонів – на 2,8 млн руб. асигнаціями²⁰.

Лише з прийняттям Правил для торгівлі з Бессарабією 1825 р. російські товари захопили бессарабський ринок, поступово витіснивши іноземні промислові виробы. В торгівлі Бессарабії з іншими губерніями імпорт цих товарів переважав над вивозом місцевих.

Як й у попередні роки, в другій половині 20-х рр. основний потік виробів ішов через Могилівську і Дубоссарську митниці. Так, у 1829 р. через них експор-

товано з краю в українські та інші губернії товарів на 1 876 595 руб., а ввезено з інших регіонів – на 5 539 824 руб. асигнаціями²¹.

Імпорт російських виробів у Бессарабію збільшився в 2,6 раза – з 4 014 533 руб. у 1825 р. до 10 571 723 руб. асигнаціями в 1830 р.²²

В 30–50-х рр. переважання ввозу над вивозом ще більше зросло на користь російських товарів. Підполковник М. Драган писав у 1848 р., що через відсутність даних про оборот на ярмарках Подільської й Київської губерній і виробу, які закупалися на них бессарабськими купцями, а також відомостей про товарооборот між краєм та іншими губерніями Росії важко визначити співвідношення цієї торгівлі, але можна припустити, що "баланс привозу з внутрішніх губерній незрівнянно більший від вивозу"²³.

Переважання імпорту над експортом у торгівлі Бессарабії з українськими губерніями, починаючи з 1825 р., пояснюється не лише протекціоністською митною політикою царського уряду і наданими українським та російським купцям пільгами при ввезенні товарів через дністровські митниці, а й характером торгівлі, асортиментом виробів, умовами їх транспортування і ринковою вартістю, слабкістю купецтва та його капіталів у краї.

Велике місце у бессарабському вивозі в українські губернії посідали худоба й продукти тваринництва – овеча вовна, невичинена шкура, яловичий жир, овечий сир тощо. В 30-ті рр. у сусідні губернії експортували від 60 до 109 тис. шкур і овчин, від 43 – до 72,5 тис. пудів жиру. У Бердичів доставляли близько 30 тис. овечих смушок. В Одесу вивозили до 40 тис. пудів вовни, 40–60 пудів жиру, майже 2 тис. пудів сиру та близько 20 тис. невичинених шкур²⁴.

Бессарабія поставляла на український ринок велику кількість вовни – особливо мериносової й цигейкової. Лише частина її в 40–50-х рр. продавалася на місці. Решта у неочищеному вигляді відправлялася в Одесу та на українські ярмарки, де купувалася російськими купцями²⁵. Оброблена вовна експортувалася за Дністер переважно з Кишинєва, де працювало кілька вовномийок. На Дмитріївському ярмарку у цьому місті в 1831 р. обоянські торговці зокрема закупили останньої на 30 тис. руб. У 1844–1846 рр. з Орґєєвського повіту було доставлено у Кишинів для миття й наступного вивозу в українські губернії 4096 пудів вовни²⁶.

Великим попитом на українському ринку користувалося молдавське вино. А. Розельйон-Сошальський відзначав, що "найважливіший збут Бессарабської області... в Подільську, Херсонську і сусідні з ними губернії за предметом землеробства становить виноградне вино"²⁷. Ним успішно торгували зокрема ніжинські купці, які підтримували тісні зв'язки з Молдавією ще з XVII–XVIII ст.²⁸ Так, тільки у 1825 р. місцеві торговці П. Горя, Г. Комузопуло, С. Акема, Г. Афанасієв, І. Сиропуло, І. Дубров та А. Скєнар у закупили для експорту за Дністер 34 490 відер виноградного вина²⁹. Особливо великий попит мало акерманське. В матеріалах до звіту бессарабського губернатора за 1828 р. вказувалося, що "акерманське вино закупається там для вивозу до Москви, Києва й інших віддалених міст імперії"³⁰. Хоч останнє поступалося за якістю винам із Запрутської Молдови, воно закупалося власниками винних погребів у Бердичеві, Харкові, Києві, Москві тощо³¹.

Після поширення на Бессарабію 30 жовтня 1823 р. тарифу 1822 р.,³² згідно з яким багато товарів оподатковувалися, за пропозицією губернатора К. А. Катаказі, у листопаді того ж року було дозволено експортувати без мита сливи, горіхи і виноградне вино через дністровські митниці³³, що сприяло поживленню вивозу цих продуктів в українські губернії.

Значним районом виноградарства та виноробства стали Кишинів, його околиці й найближчі села. В 1828 р. виноградники 137 їх мешканців дали до 25 тис. відер вина, з яких до 16 тис. було експортовано в українські губернії³⁴.

У наступні роки вивіз бессарабського вина в українські та інші губернії Росії збільшився в 5 разів і досяг у 1847 р. майже 500 тис. відер. За даними Л.В.Тенгоборського, здебільшого воно відправлялося до Одеси, Подільської, Катеринославської та Київської губерній³⁵. Учений вважав, що якби якість вина була ліпшою, то експорт його міг би подвоїтися й навіть потроїтися³⁶.

Основними постачальниками продуктів виноградарства і садівництва були центральні та південні повіти Бессарабії. Так, у 1844–1846 рр. з Оргеєвського повіту імпортовано в Подільську й Херсонську губернії 229 541 відро вина, 1270 пудів сушених груш і яблук, 890 пудів сушених слив; у Харківську – 2520 пудів останніх³⁷. У звіті місцевої влади Акермана 1849 р. зазначалося, що з однойменного повіту вивозиться щорічно до 150 тис. відер вина в Одесу, Миколаїв, Київ, Харків, Балту, Москву та інші міста³⁸.

У 50-ті рр., як і в попередні десятиріччя, основним ринком збуту бессарабського вина були сусідні українські губернії. У звіті місцевого губернатора за 1853 р. вказувалося, що останнє експортується "...у внутрішні губернії, переважно в сусідні – Херсонську й Подільську"³⁹.

Сприяючи ознайомленню російських купців із продукцією краю, Товариство сільського господарства Південної Росії вирішило організувати виставки бессарабських вин. Так, за пропозицією його секретаря Палимжестова, було намічено відкрити 1 жовтня 1858 р. в Одесі таку виставку вин, "щоб ознайомити з ними виноградарів Одеси, Петербурга, Москви, Харкова і Києва"⁴⁰.

В 1861 р. у Бессарабії було закуплено для продажу в українських губерніях 644 727 відер вина, у тому числі 621 981 – для збуту в Одесі, 12 000 – у Миколаєві, 10 746 відер – у Кам'янці-Подільському⁴¹.

Значне місце в торгівлі Бессарабії з українськими губерніями займала сіль. Вивіз її особливо збільшився після скасування митної лінії на Дністрі.

Для визначення місця та ролі торгівлі бессарабською сіллю на Півдні України зіставлено дані про експорт її в інші губернії Росії через два пункти: з Бессарабії – через Акерман–Овідіополь, з Криму (Таврійської губернії) – через Керч (таблиця 2)⁴².

Таблиця 2

Вивіз бессарабської й кримської солі в інші губернії Росії через Овідіополь і Керченський порт у 1833–1850 рр. (у пудах)*

Рік	×άδᾶς ἰ ᾠᾶῖ ἰ ἔυ	ᾠῆ ᾠ	×άδᾶς ἔᾠδᾶ	
			ᾠᾶ ἰ ᾠᾶ ἔᾠδᾶ	
			Ἀῖ ᾠᾶῖ ἰ ᾠδᾶ	Ἀῖ ᾠᾶῖ ἰ ᾠδᾶ ×ἰ ᾠᾶ ἰ ἔᾠδᾶ
	Ἀῖ ᾠῆᾶ ᾠ ἰ ἰ ᾠῆ			
1833	82 495	1 175 399	1 066 369	109 030
1834	592 270	1 151 940	1 020 550	131 390
1835	575 475	775 625	753 500	22 125
1836	2 509 444	1 143 117	1 102 517	40 600
1837	2 136 422	1 431 775	1 397 410	34 365
1838	2 792 411	1 199 895	1 015 560	184 335
1839	1 029 869	1 054 180	1 013 910	40 270
1840	738 490	310 715	294 515	16 200
1841	2 272 072	382 014	376 404	5610
1842	1 873 882	405 645	399 005	6640
1843	2 089 618	400 415	388 135	12 280
1844	2 593 762	167 625	163 400	4225
1845	2 974 950	393 775	362 685	31 090
1846	2 674 182	995 560	863 290	132 270
1847	2 473 054	1 159 120	1 087 700	71 420
1848	2 458 153	1 368 445	1 188 355	180 090
1849	2 721 750	933 865	800 150	133 715
1850	2 360 792	1 054 330	981 235	73 095
Σύνολο ἰ	34 949 091	15 503 440	14 274 690	1 228 750

* РДІА. – Ф.19. – Оп. 3. – Спр. 957. – Арк 194 зв., 195; Ф. 560. – Оп. 3. – Спр. 883. – Арк. 21, 21 зв.

Дані таблиці свідчать, що бессарабська сіль, котра за якістю була кращою від кримської, користувалася великим попитом на українських ринках. З акерманських складів її експортували переважно в Одесу⁴³. Особливо збільшився вивіз бессарабської солі після заснування в 1838 р. Дністровського пароплавства, галери й вітрильники якого доставляли останню з Акермана до Овідіополя – на протилежний берег Дністровського лиману⁴⁴. Звідси її перевозили до Одеси гужовим транспортом⁴⁵. Якщо до заснування пароплавства в 1833–1839 рр. у середньому вивозилося 1,4 млн пудів солі за рік, то за 11 років його функціонування (1840–1850) відповідно – 2,3 млн пудів. Через Керченський порт у 50-х рр. у середньому експортувалося 1,1 млн пудів останньої щорічно, а в 40-х рр. – лише 688 тис. пудів. Помітною була залежність зменшення керченського вивозу від збільшення експорту через Овідіополь.

Збільшення вивозу бессарабської солі в українські губернії потягло за собою зменшення її імпорту із Запрутської Молдови. Начальник Скуляньського митного округу у звіті за 1834 р. писав, що "сіль акерманська вже наводнює тепер всю Бессарабію й губернії Подільську, Волинську, частину навіть Херсонської та Київської. Дешевизна і поступове поширення звички до вживання цієї солі забезпечує подальші успіхи збуту її, так що молдавська не може більше витримати суперництва з акерманською сіллю, яка наполовину дешевша від першої"⁴⁶.

В українські губернії експортували й бессарабський тютюн, який вирощували у Хотинському, Сорокському та Орґеєвському повітах. Так, у 1820 р. чотири купці з Одеси, Дубоссар і Тамукчен (Таврійської губернії) закупили в Кишиневі та Орґеєвському повіті й вивезли через дністровські митниці 1154 пуди тютюну⁴⁷.

Особливо значний приріст вивозу останнього за Дністер відбувався у 40–50-х рр., коли його виробництво в Бессарабії набуло значного розмаху і товарного характеру. Головним центром оптової торгівлі тютюном стало місто Сороки, звідки тисячі пудів його відправляли на відповідні фабрики Кам'янця-Подільського, Житомира, Тульчина, Златополя, Бердичева, Києва, Одеси, Риги, Москви та Петербурга⁴⁸. Місцева влада повідомляла у 1851 р. новоросійського й бессарабського генерал-губернатора, що розвиток тютюнової промисловості, як галузі землеробства та торгівлі, перевершив усі сподівання. "Вона займає тисячі рук і дає оборотний капітал у мільйон рублів річчю"⁴⁹.

З Бессарабії експортувалося в українські губернії й багато свіжої та солоної риби, ікри і риб'ячого клею. Так, у 1818 р. купець Г.Соколов із Рильська закупив в Ізмаїльському повіті 100 пудів першої⁵⁰, а Е.Березов з Вінниці придбав у 1819 р. в Кілії й Вилковому 250 пудів солоної риби та 50 пудів чорної ікри, які вивезли через дністровські митниці.

З Бессарабії рибу експортували переважно у міста Одесу і Київ, туди ж відправляли частину ікри⁵¹, визиги, клею й балику. В меншій кількості продукція рибного промислу ввозилася у Бердичів, Брест-Литовський, Брянськ, Орел, Москву та інші міста⁵².

У кінці 40-х рр. із Бессарабії в українські губернії й Царство Польське ввозилося щорічно у середньому 21 тис. пудів риби, 2,2 тис. – ікри і 90 тис. штук оселедців⁵³.

Незначну кількість бессарабських виробів відправляли в українські губернії й через Акерманський порт. Із кінця 20-х рр. через нього велася торгівля тільки з іншими чорноморськими портами. У звіті бессарабського губернатора за 1828 р. вказувалося, що через цей останній зарубіжна торгівля майже припинилася і "митна застава у цьому місці діє лише по привозу та вивозу товарів з нього в інші російські порти"⁵⁴. У 1828 р., наприклад, з Акермана через Овідіопольську митну заставу експортовано солі на 38 762 руб., вина – на 61 438, шкір і топлевого сала – на 80 000 й оцту – на 250 руб⁵⁵. Імпортовано ж було колоди, брус,

дошки, папір, віршовки, мило, скло, залізо та інші товари з Одеського порту на 806 руб., Херсонського – на 37 541 руб. і Николаївського – на 760 руб.⁵⁶

У 40-х рр. XIX ст. торговельні зв'язки Акерманського порту з чорноморськими зменшилися (таблиця 3). Дані останньої свідчать не лише про згасання торговельного обороту останнього, а й зменшення кількості суден із товарами, відправлених в інші порти Росії. Найжвавішим було сполучення Акермана з Одесою, Євпаторією, Херсоном та Николаєвом. Статистичний звіт порту за 1840 р. містив дані про те, що 10 акерманських купців скуповували місцеві вироби "для відправки на каботажних суднах в Одесу й Євпаторію, а також в інші міста, а саме: у Херсон і Николаїв"⁵⁷. У 1840–1844 рр. з 45 суден із товаром в Одесу відправилися 37, Николаїв – 5, Херсон – 2 та Сухум-Кале – 1.

Роль Акермана як сполучної ланки у торгівлі Бессарабії з південними губерніями України знову зросла в кінці 60-х рр., що пояснювалося втратою нижнього Подунав'я з портами Ізмаїл, Кілія й Рені внаслідок Кримської війни⁵⁸.

Таблиця 3
Обороти Акерманського порту в 1840–1844 рр.*

Рок	Ἰδέσασθαι νόσας ἑ ἴσθαι ἑὸν ἰδὸν ἑ ἡ			Ἀδδὸνδὸν ὄν ἄδδ'α, % ἄσἰ ἡ ἡ ἡ 1840 ὀ.	Ἄσἰ δὸδἄσἰ ἡ νόσας ἄ ἑ ὀ ³ ἡ ἡ δὸδ ἑ ἡ			Ἀδδὸνδὸν ὄν ἄδδ'α, % ἄσἰ ἡ ἡ ἡ - 1840 ὀ.
	С ἀσἰἡἡ ἡ	С'ἄ ἄσἰ ἡ	ἡ ἡ ἡ ὀ (ὀ δὸδἄ. ἡ δ'ἄσἰ ἡ)		С ἀσἰἡἡ ἡ	С'ἄ ἄσἰ ἡ	ἡ ἡ ἡ ὀ (ὀ δὸδἄ. ἡ δ'ἄσἰ ἡ)	
1840	2	21	13968	100,0	18	3	452	100,0
1842	8	26	4072	29,2	14	12	2295	507,7
1843	1	16	6702	48,0	8	7	2203	487,4
1844	17	10	1772	12,7	3	21	24341	5385,2
Ἄσἰ ἡ	28	73	26514	-	44	43	29292	-

До скасування митної лінії на Дністрі бессарабські вироби вивозилися в українські губернії через шість дністровських переправ. Із північних повітів Бессарабії – через Ісаківці та Могилів-Подільський, де схрещувалися жваві торговельні шляхи⁵⁹, з центральних і південних повітів – через переправи при Дубоссарському карантині у м. Кріуляни (на двох поромах), Парканському карантині напроти Бендер (на одному поромі), поблизу селищ Маяки (на човнах та поромі) й Овідіополь – через Дністровський лиман (на човнах)⁶⁰.

У 30–40-х рр. торгівля Бессарабії з українськими губерніями велася через дністровські шляхи Хотинського, Бендерського та Акерманського округів, на які вона була розділена.

У Хотинському окрузі торгівля з Подільською і сусідніми з нею губерніями здійснювалася через переправу в селищі Малі Атаки, а з протилежного берега – через аналогічну в містечку Жванець⁶¹. У Бендерському окрузі торгові шляхи проходили через переправи в селищі Гура-Вікулуй, місті Бендери й селищі Каушани, що знаходилися одне від одного на відстані 13 верст. Ці шляхи вели в Одесу, Балту та західні губернії Росії⁶². Через них велася жвава торгівля і з українськими губерніями. Місцева влада повідомляла Департамент державного майна у липні 1843 р., що переправи "майже завжди наповнені проїжджаючими і транспортами"⁶³. Торговий шлях до Каушанської переправи Акерманського повіту, по якому вивозилася сіль, перетинався з іншими, що переважно вели до станиці Бабей, де бували великі базари для місцевих виробів⁶⁴. Нарешті, через Акерманський округ торгові шляхи вели до переправ біля селища Маяки, через які "проходять значні транспорти солі й відправляються різні інші вироби області в Херсонську губернію"⁶⁵.

* Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 249. – Спр.119–1844.– Арк. 5, 20 зв., 134, 202, 263.

Частина предметів міжгубернської та транзитної торгівлі перевозилася на плотах по Дністру. Місцева адміністрація повідомляла у 1845 р., що зокрема бессарабська і закордонна деревина доставлялася по річці до селища Маяки Херсонської губернії, де вивантажувалася на берег, а потім її везли в Одесу гужовим транспортом. Деревне вугілля потрапляло у це місто сухопутним шляхом, який проходив від Хотина повз всю Бессарабію й через Бендерську переправу⁶⁶.

В Київ бессарабські товари експортувалися через Балту, містечки Пешанья, Хащевата, Тернівка, місто Умань, селища Циберманівка, Охматова, містечки Ставище та Біла Церква⁶⁷.

Виноградне вино вивозили з Бессарабії трьома шляхами: через Кріуляни на Дубоссари, через Бендери на Тирасполь і через Акерман на Овідіополь⁶⁸, а звідти – у різні міста й селища України.

Проаналізовані архівні матеріали дають змогу зробити висновок, що в торгівлі Бессарабії з українськими губерніями можна виділити два періоди. Перший включає 1812–1830 рр. Це час вивчення нових умов та можливостей торгівлі, встановлення зв'язків, переважно із сусідніми губерніями, проведення перших значних операцій. Видне місце займають ще іноземне купецтво і зарубіжні товари. Дається ознаки впливу особливостей законодавства, суду й управління у краї, наявність Дністровської митно-карантинної лінії. В бессарабському експорті переважають продукти садівництва – свіжі та сушені фрукти, вино і виноград, худоба й продукти скотарства, ліс та вироби з нього, деякі будівельні матеріали з північних і центральних повітів, риба й сіль із південних повітів. Ринок збуту українських товарів у Бессарабії порівняно вузький, хоча ввіз їх перевищує вивіз місцевих в Україну.

Другий період – 30-і–60-і рр. – настає після скасування особливостей суду та управління, поширення загальноросійського торговельного законодавства, ліквідації митної лінії на Дністрі, заснування Дмитрівського ярмарку у Кишиневі й ін.

Вирішальне значення мали швидке заселення Півдня, масове розорювання землі, зростання обсягу продукції та питомої ваги землеробства, піднесення скотарства, розвиток соляного й рибного промислів, морських і річкових засобів транспортування товарів. Збільшився експорт не тільки продуктів скотарства, вина, винограду та фруктів, а й зернового господарства, тютюництва, огородництва. Жителі південних повітів торгують не тільки рибою і сіллю, але й пшеницею, вовною, шкірою. Розширюються зв'язки не лише із сусідніми українськими губерніями – Подільською і Херсонською, а і з більш віддаленими – Волинською, Київською, Чернігівською, Таврійською, Катеринославською, Полтавською, Харківською, а також із російськими губерніями, Литвою та Царством Польським. Прискорюється процес формування внутріобласного ринку як частини загальноросійського. В оборот вводяться значно більші капітали.

Усе це розширило внутріобласний ринок, збільшило платоспроможний попит на українські й російські товари, серед яких найбільш важливими були промислові вироби домашнього і господарського вжитку. Ширшим став асортимент останніх.

В бессарабському вивозі та імпорті падає частка зарубіжних товарів, у тому числі тих, які йдуть транзитом в українські губернії або за кордон. У той період визначилося місце Бессарабії в міжгубернській торгівлі України як постачальника, головним чином, зерна й продуктів скотарства, виноградарства, тютюництва, соляного, рибного, лісового промислів та як ринку збуту українських і російських товарів, насамперед виробів металообробної, текстильної промисловості й різних кустарних промислів.

Вказані тенденції не виключали тимчасових коливань у торгівлі внутрі кожного періоду залежно від погодних умов та відповідно врожайності, продуктивності скотарства, епідемій і епізоотій, кон'юнктури українського, російського й світового ринків, міжнародної обстановки.

З погодними умовами були пов'язані обсяг можливого експорту сільськогосподарських продуктів, купівельна спроможність населення, а значить, і розмір ввозу українських та російських товарів. Багато що залежало від піднесення або спаду виробництва в інших регіонах України й Росії, зменшення чи збільшення попиту на сільськогосподарські продукти та сировину в європейських, головним чином, країнах, як і коливання виробництва і попиту на промислові товари в середині цих держав.

На міжгубернську торгівлю робили безпосередній вплив відносини Росії з Оттоманською імперією й суперниками першої в східному питанні – Англією, Австрією, Францією. Ускладнення міжнародних відносин, наприклад, у першій половині та середині 20-х рр. спричинило за собою збільшення чисельності військ у Бессарабії й закупівель продуктів сільського господарства для задоволення їх потреб. У ще більшій мірі це виявлялося під час війн 1828–1829 рр. і 1853–1856 рр., коли край ставав близьким тилом діючої армії. Можливий експорт бессарабських товарів в інші губернії скорочувався. Закриття проток або навіть загроза останнього неминуче скорочувало вивіз у чорноморські порти. З іншого боку, війни знижували платоспроможний попит населення сусідніх та більш віддалених губерній на бессарабські вироби, могли викликати зростання закупівель промислових товарів для армії й флоту, відповідно скорочуючи їх імпорт у Бессарабію.

Втрата в 1856 р., за Паризьким трактатом, південної Бессарабії, її портів, ринку збуту, виробництва землеробських і скотарських товарів викликала певні зміни у торгівлі краю. Проте радикальних зрушень до початку 60-х рр. не сталося. Зміни мали локальний, південно-бессарабський, а не загальнообласний характер.

Проаналізовані архівні матеріали дають можливість зробити висновок, що після анексії Бессарабії Росією завдяки торгівлі посилюються та поширюються економічні зв'язки місцевого ринку із загальноімперським. Бессарабія підтримувала тісні господарські відносини не лише із сусідніми українськими губерніями – Подільською і Херсонською, а й більш віддаленими – Волинською, Київською, Чернігівською, Таврійською, Катеринославською, Полтавською, Харківською.

Одержуючи з цих губерній промислові товари, Бессарабія постачала на український ринок сіль і вироби сільського господарства: свіжі та сушені фрукти, виноградне вино, тютюн, худобу, продукти тваринництва, що зумовлювало більш швидкий розвиток продуктивних сил краю. Обширність українських ринків і близькість Одеського порту сприяли залученню Бессарабії до економічної системи Російської імперії, розширенню торговельних зв'язків з її губерніями (особливо українськими) й у свою чергу розвитку землеробства, тваринництва і ремесла, формуванню верстви торгової буржуазії в краї.

Таким чином, торгівля відіграла в XIX ст. значну роль у розширенні й зміцненні економічних зв'язків Бессарабії з українськими та іншими губерніями Росії.

¹ Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 560. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 2, 2 зв.

² 19 грудня 1810 р. було заборонено експорт іноземних товарів, у тому числі молдавських, через Могилів, Ісаківці й Маяки. Всі надходження з Молдавії йшли через Дубоссари (Російський державний воєнно-історичний архів) (далі – РДВІА). – Ф.14 209. – Оп.165. – Спр.30. – Арк. 2 зв.

³ РДІА. – Ф.560. – Оп.4. – Спр.16. – Арк.5; РДВІА. – Ф.14 209. – Оп.165. – Спр. 30. – Арк.1.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – Арк. 7 зв.; там само. – Арк. 3.

⁶ Національний архів Республіки Молдова (далі – НАРМ). – Ф.1. – Оп.1. – Спр.117. – Арк. 52. Ока – старовинна молдавська міра ваги. 1 пуд дорівнював 13 окам.

⁷ РДВІА. – Ф.14 209. – Оп. 165. – Спр. 30. – Арк. 3.

⁸ РДІА. – Ф. 560. – Оп. 4. – Спр. 16. – Арк. 1 зв., 2,2 зв.

- ⁹ НАРМ. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 4259. – Арк. 1–109.
- ¹⁰ Tomulet Valentin. Unele consideratii privind locul Basarabiei in sistemul pietei din Novorosia (anii 1812–1868) // Omgіu lui Vladimir Potlog si Constantin Drachemberg la 70 de ani. – Chisinau, 1997. – P.168–180.
- ¹¹ Золотов В.А. Внешняя торговля южной России в первой половине XIX в. – Ростов-на-Дону, 1963; Жуков В.И. Города Бессарабии 1812–1861 годов. – Кишинев, 1964; Гросул Я.С., Будак И.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861). – Кишинев, 1967; Мунтян М.П. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии // Ученые записки Кишиневского госуниверситета – Т. 117 (исторический). – Кишинев, 1972; Шульга И.Г. З історії економічних зв'язків України з Молдавією у другій половині XVIII ст. // Укр. іст. журн. – 1975. – № 6. – С.99–102; Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825–1860 гг. – М., 1981; Аницупов И.А. Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. – Кишинев, 1981; Историческое значение присоединения Бессарабии и Левобережного Поднестровья к России. – Кишинев, 1987. – С.93–100.
- ¹² НАРМ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 12–304; Оп. 2. – Спр. 391, 438, 715; Оп. 3. – Спр. 447, 673.
- ¹³ РДІА. – Ф.19. – Оп. 3. – Спр. 965. – Арк. 333–343.
- ¹⁴ РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 18589. – Ч. 1. – Арк. 92.
- ¹⁵ РДІА. – Ф. 19. – Оп. 3. – Спр. 965. – Арк. 326–345.
- ¹⁶ РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 18589. – Ч. 1. – Арк. 92.
- ¹⁷ Жуков В.И. Указ. соч. – С.175–176.
- ¹⁸ РДВІА. – Ф.ВУА. – Спр. 18 589. – Ч.1. – Арк. 90 зв.
- ¹⁹ Там само. – Спр. 18 590. – Арк. 71 зв.
- ²⁰ Там само. – Арк. 74 зв.
- ²¹ Коммерческая газета. – 1830. – № 12. – 8 февраля.
- ²² Там же. – 1838. – № 67. – 4 июля.
- ²³ Драган М. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.ХІ. – Ч.ІІІ. Бессарабская область. – СПб., 1849. – С.133.
- ²⁴ Коммерческая газета. – 1834. – № 56. – 10 мая; Историческое значение присоединения Бессарабии и Левобережного Поднестровья к России. – С.97.
- ²⁵ Див.: Коммерческая газета. – 1838. – № 63. – 26 мая.
- ²⁶ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 214. – Спр. 22, 1831. – Арк. 3,4; НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 4412. – Арк. 327; Спр. 4779. – Арк. 191; Спр. 4881. – Арк. 28, 28 зв.
- ²⁷ РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 18589. – Ч. 1. – Арк. 61 зв. – 62.
- ²⁸ Подградская Е.М. Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII веке. – Кишинев, 1980. – С.46, 62; Шульга И.Г. Вказ. праця. – С.99–102; Кокырлэ П.С. Торговые связи молдавских кушцов с городом Нежином в середине XVII в. // Россия и Юго-Восточная Европа. – Кишинев, 1984. – С.46–47.
- ²⁹ НАРМ. – Ф. 5. – Оп. 1–205. – Арк. 16; Спр. 225. – Арк. 13, 142, 469; Спр. 227. – Арк. 323; Спр.229. – Арк.398.
- ³⁰ Там само. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1199. – Арк. 5 зв.
- ³¹ Коммерческая газета. – 1838. – № 62. – 24 мая.
- ³² РДІА. – Ф. 1152. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 2.
- ³³ НАРМ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 174. – Арк. 363.
- ³⁴ Там само. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 986. – Арк. 151 зв.
- ³⁵ Тенгоборский Л.В. О производительных силах России. – Ч.2. – М., 1857. – С.304.
- ³⁶ Там же. – С.304–305.
- ³⁷ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 4412. – Арк. 327; Спр. 4773. – Арк. 191; Спр. 4881. – Арк. 28, 28 зв.
- ³⁸ Там само. – Спр. 5362. – Арк. 33.
- ³⁹ РДІА. – Ф. 1281. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 80 зв.
- ⁴⁰ Там само. – Ф. 398. – Оп. 23. – Спр. 8374. – Арк. 3 зв.; НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 6629. – Арк. 1.
- ⁴¹ Гросул Я.С., Будак И.Г. Указ. соч. – С.241.
- ⁴² Кримська сіль видобувалася в Ганичі, Перекопі, Прогнойську і Керчі. У середині XIX ст. через ці пункти проходило близько 7 млн пудів солі (Дружинина Е.И. Указ. соч. – С.180).

- ⁴³ Журнал Министерства внутренних дел. – 1846. – Ч. 16. – С. 88.
- ⁴⁴ Гросул Я.С., Будаг И.Г. Указ. соч. – С. 313.
- ⁴⁵ До анексії Бессарабії Росією вся сіль місцевих озер вивозилася в Одесу через Маяки (РДВІА. – Ф.14209. – Оп.165. – Спр.30. – Арк.2).
- ⁴⁶ Коммерческая газета. – 1835. – № 20. – 14 февраля.
- ⁴⁷ НАРМ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 97, 250, 281; Спр. 2. – Арк. 244.
- ⁴⁸ РДІА. – Ф. 398. – Оп. 15. – Спр. 7696. – Арк. 28; Записки імператорського Товариства сільського господарства південної Росії (далі – ЗІТСГПР). – Одеса, 1861. – С.457; Грумм-Гржимайло Е. Табачная промышленность. – Т.3. – СПб., 1865. – С.286–287.
- ⁴⁹ ДАОО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 361851. – Арк. 38.
- ⁵⁰ Там само. – Спр. 82. – Арк. 162; НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 4390. – Арк. 56.
- ⁵¹ НАРМ. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.55. – Арк. 97.
- ⁵² Там само. – Ф.2. – Оп. 1. – Спр. 4411. – Арк. 50 зв.
- ⁵³ Защук А. Сельскохозяйственная промышленность Бессарабской области // ЗІТСГПР. – С.585.
- ⁵⁴ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1199. – Арк. 37 зв.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ Там само. – Арк. 36.
- ⁵⁷ РДІА. – Ф. 1287. – Оп. 37. – Спр. 80, 1842. – Арк. 19 зв.
- ⁵⁸ Анципов И.А. Указ. соч. – С.62.
- ⁵⁹ РДВІА. – Ф. 414. – Спр. 112. – Арк. 8, 9 зв.
- ⁶⁰ Там само. – Спр. 154. – Арк. 4; Ф.ВУА. – Спр. 19150. – Арк. 71 зв.
- ⁶¹ РДІА. – Ф. 169. – Оп. 1. – Спр. 64. – Арк. 14, 14 зв.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Там само. – Арк. 16, 16 зв.
- ⁶⁴ Там само. – Арк. 16 зв.
- ⁶⁵ Там само.
- ⁶⁶ НАРМ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 459. – Арк. 56, 56 зв.
- ⁶⁷ Бессарабские областные ведомости. – 1857. – № 17.
- ⁶⁸ НАРМ. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 716. – Арк. 14.

In the article on the basis of the wide range of archival sources the author analyses role and importance of trade in establishment and expansion of Bessarabia economic ties with Ukrainian provinces from the moment of Russia's annexation of Prut and Dnister interfluvial in 1812 and till land reform, carried out on the territory in 1868.